

ROMANTYCZNI
WOJAŻEROWIE
Magdalena Bąk

UNIwersYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

MAGDALENA BAŁK, dr hab., prof. UŚ

– zatrudniona w Instytucie Polonistyki w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Jej zainteresowania badawcze skupiają się wokół literatury romantyzmu, podrózpisarstwa XIX wieku, motywów australijskich w literaturze polskiej oraz polsko-portugalskich relacji kulturowych. Autorka książek: *Mickiewicz jako erudyta (w okresie wileńsko-kołomyjskim i rosyjskim)*; *Twórczy lęk Słowackiego. Antagonizm wieszczów po latach*; *Gdzie diabeł (tasmański) mówi dobranoc. Wizerunek Australii w literaturze polskiej*; „*Gdzie ziemia się kończy, a morze zaczyna*”. *Szkice polsko-portugalskie* (wspólnie z L. Romaniszyn-Ziomek), *Camões i smak sardynek. Dziewiętnastowieczne polskie relacje z podróży do Portugalii*.

**Romantyczni wojażerowie
Mickiewicza i Słowackiego
listy z/o podróży**

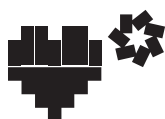
Magdalena Bąk

**Romantyczni wojażerowie
Mickiewicza i Słowackiego
listy z/o podróży**

Recenzja

Anita Ciałek

Ewa Hoffmann-Piotrowska

**Europejskie
Miasto Nauki
Katowice 2024**

Spis treści

7 _____ Wstęp

Rozdział pierwszy

27 _____ **Mickiewicza i Słowackiego „życie podróżne”**

35 _____ Podróż czy emigracja?

57 _____ Podróż jako metafora

59 _____ Podróże romantyków

Rozdział drugi

81 _____ **Mickiewicz z zepsutym kompasem**

Między Europą wyobrażoną a paryskim brukiem

93 _____ Romantyczny turysta

112 _____ Wieża Babel

118 _____ „Ja” w podróży

134 _____ Powrót do domu

139 _____ W stronę teorii

Rozdział trzeci

149 _____ **Słowacki „obywatel świata”**

Pomiędzy potęgą wyobraźni a wielością ról na życiowej scenie

150 _____ Turystyczne atrakcje

168 _____ Widoki

181 _____ Pomiędzy językami

188 _____ Swój – obcy – ja

211 _____ „Błogosławione życie w małym, własnym domku”

218 _____ Turysta marzeń

224 _____ Podróżować, czyli żyć

Rozdział czwarty

239 ____ **Podróżopisanie wieszczów**

265 ____ Zakończenie

285 ____ Bibliografia

305 ____ Indeks nazwisk

315 ____ Summary

317 ____ Résumé

Wstęp

Viajar! Perder países!
Ser outro constantemente,
Por a alma não ter raízes
De viver de ver somente!

[To travel! To change countries
To be forever someone else,
With a soul that has no roots
Leaving only off what it sees!]

Fernando Pessoa

Fernando Pessoa – jeden z największych poetów XX wieku, w którego *Księżdzie niepokoju* znaleźć można fragmenty sprawiające wrażenie jakby powstały pod wpływem korepetycji u romantyków (i to – co dziwne – szczególnie polskich) – w niezwykle ciekawy sposób zdefiniował istotę podróżowania. Wyrażona w przywołanym cytacie pochwała zmiany, owego bycia kimś innym, wypróbowywania nowych wariantów siebie, przeciwstawiona koncepcji przeciwniej – stabilnego „ja”, nie tylko wiąże się ściśle z postawą prezentowaną przez mistrza heteronimii, ale też doskonale opisuje specyfikę doświadczania świata w podróży.

W dalszej części przywołanego wiersza rozwija Pessoa swoją teorię podróżowania:

Não pertencer nem a mim!
Ir em frente, ir a seguir
A ausência de ter um fim,
E da ânsia de o conseguir!

Viajar assim é viagem.
Mas faça-o sem ter de meu

Mais que o sonho da passagem.
O resto é só terra e céu¹.

[To belong not even to me!
To go forward, to follow after
The absence of any goal
And any desire to achieve it!

This is what I call travel.
But there is nothing in it of me
Besides my dream of a journey.
The rest is just land and sky²].

Jest tu i potrzeba wyrzeczenia (formułowana przez tego, który w innym miejscu deklarował, że podróżuje się przecież tylko duszą³), i tęsknota za ucieczką od swojego „ja”, schowaniem się za kolejnymi, zmieniającymi się osobowościami⁴, jest wreszcie uparte dążenie do zobaczenia rzeczy takimi, jakie są, do pozostawienia im przestrzeni, żeby mogły po prostu być⁵.

1 F. Pessoa: *Poesias*. Nota explicative de João Gaspar Simões e Luiz de Montalvor. Ática, Lizbona 1995, s. 182.

2 Tenże: *Selected poems*. Ed. and transl. R. Zenith. Grove Press, New York 2022, s. 276.

3 W *Księdze niepokoju* pisze poeta: „Co takiego mogą dać mi Chiny, czego nie dała mi już własna dusza? A jeśli moja dusza nie może mi tego dać, jak mi to dadzą Chiny, skoro to właśnie duszą zobaczę Chiny, jeśli się pojawią?” (F. Pessoa: *Księga niepokoju Bernarda Soaresa pomocnika księgowego w Lizbonie*. Przeł. M. Lipszyc. Wydawnictwo Lokator, Warszawa 2007, s. 107). Pessoa, „apostoł wyrzeczenia”, w charakterystyczny dla siebie sposób rezygnuje z realnej podróży, nakierowanej na przestrzeń zewnętrzną, zastępując ją podróżą duszy, ukierunkowaną do wewnątrz.

4 Jak zauważają badacze, w przypadku Pessoa: „Pisanie staje się [...] wyzwoleniem od siebie, od subiektywizmu” (B. Brzozowska: *Spadkobiercy flâneura. Spacer jako twórczość kulturowa – współczesne prezentacje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 133). W wyrażonej w cytowanym wierszu potrzebie, aby nie należeć do siebie, nie mieć korzeni, być ciągle kimś innym, można dostrzec podobną intencję – zarówno podróż, jak i pisanie służyć zatem miały, w rozumieniu Pessoa, podobnemu celowi.

5 W *Wywiadzie z Albertem Caeiro* znajdziemy następujące stwierdzenie: „Jestem naprawdę pierwszym poetą, któremu przyszło do głowy, że istnieje Natura. Inni poeci opiewali Naturę, podporządkowując ją sobie, jakby sami byli Bogiem; ja opiewam Naturę, podporządkowując się jej, bo nic nie wskazuje, że jestem od niej ważniejszy, biorąc pod uwagę, że jestem

Przywołuję ten wiersz, bo wydaje mi się istotny w kontekście podjętego przeze mnie tematu z kilku powodów. Po pierwsze, w pewien sposób dowodzi jego ważności: podróż okazuje się niezbędnym elementem egzystencji, kształtowania własnego „ja” nawet dla tego, kto w prywatnym życiu podróżowania unikał⁶, a jednak to właśnie tę figurę uważał za istotną, domagającą się wprawdzie znaczących przekształceń i dookreśleń, ale jednocześnie niezbędną dla wyrażenia swoich fundamentalnych przekonań. Po drugie, jest dobrym przykładem tego, co nazwać można prywatną teorią podróżowania. Ta w znacznym stopniu skonwencjonalizowana i zrytualizowana praktyka zyskuje przecież w indywidualnym wykonaniu (szczególnie jeśli namysłowi poddają ją lub intensywnie praktykują osobowości tej miary, co Pessoa, ale też Mickiewicz i Słowacki – bohaterowie tej książki) cechy jednostkowe i oryginalne, wydobyte dzięki subiektywnemu oglądowi i specyficznej autorskiej wrażliwości.

Przywoływana tutaj subiektywna definicja podróżowania autorstwa Fernanda Pessoai dobrze oddaje specyficzny i skomplikowany status *travel writing studies*, czyli tej dziedziny badań, która uznaje rangę nie tylko samej podróży, ale również jej tekstowej reprezentacji, a sytuuje się z konieczności na przecięciu wielu bardzo różnorodnych perspektyw i obszarów. Wychodząc od realnie odbytych podróży i opisanie ich fizycznych, etnograficznych, geograficznych „zdobyczy”, przechodzi zawsze w stronę analizy zjawisk innego rodzaju (takich choćby jak kwestie tożsamościowe dochodzące do głosu w przywołanym wierszu lub kolonialne czy genderowe tak mocno obecne w licznych prozatorskich relacjach z podróży w najrozmaitsze zakątki świata, będących przedmiotem analiz dla tej dziedziny badań). *Travel writing studies* wyrastają bowiem nie tylko z konieczności uznania rangi samego doświadczenia podróży, ale także ze świadomości, iż ich opisanie stanowi istotne przesunięcie zainteresowania od fenomenów geograficznych czy etnograficznych ku kulturowym, psychologicznym, politycznym czy wreszcie estetycznym.

jej częścią, że z niej się zrodziłem” (F. Pessoa: *Poezje zebrane Alberta Caeiro; heteronimia I*. Oprac. i przeł. W. Charchalis. Czuły Barbarzyńca Press, Warszawa 2011, s. 191). W deklarowanym w zakończeniu niewzruszonym istnieniu ziemi i nieba pobrzmiwają echa tego „odkrycia” Natury i zgody na jej niezależną egzystencję.

6 Młodzieńczą przeprowadzkę do Durbanu (choć wymagała kilkakrotnego odbycia spektakularnej morskiej przeprawy) trudno interpretować w kategoriach podróżowania. Osiadłszy na powrót w Lizbonie, nie był już Pessoa skory do żadnych dłuższych wyjazdów (zob. R. Zenith: *Pessoa. A Biography*. Penguin Books, New York 2021).

Takie studia nad podróżopisarstwem zaistniały w badaniach w latach osiemdziesiątych XX wieku, a ich pojawienie się w ramach literaturoznawstwa miało związek z dowartościowaniem tekstów i zjawisk, które wcześniej funkcjonowały niejako na marginesie, uważane były za mniej ważne, usytuowane poza głównymi nurtami naukowych dociekań. Jak zauważają Julia Kuehn i Paul Smethurst: „In literary studies, interest began to turn from the canon to ‘minor texts’, alternative voices and *petits récits* in a war against grand narratives”⁷. Szybko okazało się, że ten kierunek badań łączy się z problemami, takimi jak: (post)kolonializm, *gender studies*, nowy regionalizm – z jednej, ale też badania autobiograficzne, tożsamościowe, problematyka stereotypizacji, imagologii, relacji „swoj – obcy” – z drugiej strony. A zatem refleksja nad podróżopisarstwem nie tylko sytuuje się w samym (przesuniętym) centrum zainteresowań badawczych ostatniego dwudziestolecia wieku XX i pierwszego dwudziestolecia wieku XXI, ale na dodatek egzystuje na pograniczu różnych dyscyplin, budząc zainteresowanie zarówno literaturoznawców, jak i językoznawców, kulturoznawców, socjologów, politologów, historyków oraz reprezentantów innych dziedzin. W obrębie samego literaturoznawstwa analiza relacji podróżniczych obejmuje obszerny zestaw form gatunkowych i umożliwia wydobycie z cienia często niezwykle interesujących tekstów autorów nieznanych lub zapomnianych. Pracami o fundamentalnym znaczeniu dla tej dziedziny badań, wskazującymi podstawowe kierunki jej rozwoju, są przede wszystkim takie pozycje, jak: *Orientalizm* Edwarda Saïda⁸, *Colonial Encounters. Europe and the Native Caribbean, 1492–1797* Petera Hulme’a⁹, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* Mary Louise Pratt¹⁰, *Discour-*

7 J. Kuehn, P. Smethurst: *Introduction*. In: *New Directions in Travel Writing Studies*. Eds. J. Kuehn, P. Smethurst. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2015, s. 1.

8 Choć nie jest to praca o stricte podróżopisarstwie, nie ulega wątpliwości, że wprowadzona przez badacza kategoria i sposób analizowania kolonializmu stanowiły nieślychający impuls do badań nad podróżopisarstwem właśnie (publikacja ta została wydana w 1978 roku, w książce posługującej się następującym wydaniem polskim: E. Saïd: *Orientalizm*. Przeł. W. Kalinowski. Wstęp Z. Żygulski. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991).

9 P. Hulme: *Colonial Encounters. Europe and the Native Caribbean, 1492–1797*. Methuen, London–New York 1986.

10 M.L. Pratt: *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Routledge, London–New York 1992; polski przekład: Taż: *Imperialne spojrzenie*. Przeł. E.E. Nowakowska. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

ses of Difference. An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism Sary Mills¹¹ czy *The Beaten Track: European Tourism, Literature and Ways to 'Culture', 1800–1918* Jamesa Buzarda¹².

Od samego początku w badaniach zauważyć się daje specyficzne przesunięcie: prace te koncentrują się bowiem zazwyczaj nie na samych relacjach podróżniczych jako takich, ale traktują te relacje jako materiał umożliwiający przedstawienie interesujących ich fenomenów (takich, jak kolonializm lub kwestie genderowe). W tę dziedzinę badań wpisana jest zatem swoista wieloobszarowość i wieloperspektywiczność. Obok skupienia się na samych relacjach (ich formach i wyznacznikach gatunkowych, ale też sposobach, w jaki odzwierciedlają fizyczne i geograficzne aspekty odbytych przez ich autorów wojaży, czy wreszcie złożonej strukturze powiązań pomiędzy podróżą, jej opisem, jego publikacją i w końcu lekturą) pojawiają się bowiem analizy dotyczące najróżniejszych obecnych w tych relacjach fenomenów, najpełniej dochodzących do głosu właśnie w zetknięciu z tym, co obce i nowe, z odmiennością kulturową, językową, polityczną. Zakres tematów i aspektów poddawanych analizie wydaje się przy tym, jeśli nie niewyczerpany, to trudny do ujęcia w postaci kompletnego wyliczenia¹³. W obrębie zainteresowania *travel writing*

-
- 11 S. Mills: *Discourses of Difference. An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*. Routledge, London–New York 1991.
- 12 J. Buzard: *The Beaten Track: European Tourism, Literature and Ways to 'Culture', 1800–1918*. Clarendon Press, Oxford 1993. Dynamiczny rozwój tej dziedziny badań dokumentują też liczne podróżopisarskie antologie (*Travel Writing 1700–1830*. Eds. E.A. Bohls, I. Duncan. Oxford University Press, Oxford 2001; *An Anthology of Women's Travel Writing*. Eds. S. Foster, S. Mills. Manchester University Press, Manchester 2002 czy ostatnio nawet *Travel Writing in the Age of Global Quarantine*. Eds. G. Fisher, D. Robinson. Anthem Press, London–New York 2021), publikacje o charakterze leksykonów (np. *Keywords for Travel Writing Studies: A Critical Glossary*. Eds. Ch. Forsdick, Z. Kinsley, K. Walchester. Anthem Press, London 2019; *The Routledge Research Companion to Travel Writing*. Eds. A. Pettinger, T. Youngs. Tylor & Francis, New York 2020) oraz prestiżowe poświęcone tej tematyce periodyki w rodzaju "Studies in Travel Writing".
- 13 Co podkreślają często autorzy wstępów do monografii zbiorowych związanych z tym obszarem badań (por. *Introduction*. In: *The Routledge Research Companion to Travel Writing...*). Dobrą orientację w zakresie problemów mieszczących się w optyce *travel writing studies* daje czterotomowa publikacja *Travel Writing. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. Eds. T. Youngs, Ch. Forsdick. Routledge, London–New York 2012, zbierająca najważniejsze i reprezentatywne dla tej dziedziny badań teksty, które podejmują rozważania teoretyczne nad podróżopisarstwem i perspektywami jego rozwoju, ale też kwestiami takimi jak: pisanie i wydawanie relacji z podróży, tłumaczenie, zróżnicowanie czasowe

studies sytuują się choćby tak odmienne kwestie, jak kulinaria i ich kulturotwórczy wymiar¹⁴ – z jednej, a rozwój środków transportu¹⁵ – z drugiej strony. Niewyczerpany czy też trudno wyczerpywalny wydaje się też zasięg terytorialny prowadzonych badań – materiał podróżopisarSKI pozwala na tworzenie licznych monograficznych opracowań na temat wizerunku różnych krajów i obszarów (także tych mniej powszechnie znanych) w ujęciu diachronicznym, synchronicznym, wydobywającym aspekty tożsamościowe, polityczne czy kulturotwórcze¹⁶. Wśród ciągle powiększającej się liczby podróżników obejmowanych krytyczną refleksją z czasem coraz większe znaczenie – na co warto zwrócić uwagę – zaczynają odgrywać ci, którzy pochodzą spoza Europy, a ich relacje pokazują specyficzną perspektywę: uwaga kierowana jest bowiem z peryferii do centrum¹⁷.

Travel writing studies wchodzą zatem i wchodzić muszą w relacje z innymi dziedzinami badań. Do już wymienionych warto może w tym miejscu dodać jeszcze studia nad przekładem. Redaktorki ciekawej monografii zbiorowej *Travel Narratives in Translation*, Alison Martin i Susan Pickford, nie tylko zwracają uwagę na wzajemne powiązania i zasługi tych dwóch dziedzin badań. Rysują też interesującą – wywiedzioną z definicji słownikowej autorstwa Samuela Johnsona (1755) – paralełę pomiędzy podróżnikiem i tłumaczem, gdyż istotą działalności ich obu jest poruszanie się między językami i kulturami¹⁸.

i przestrzenne podróżopisarstwa, środki transportu, typy podróżników czy odmienne podejścia do podróżowania.

- 14 Np. A. See: *A Taste for Adventure. A Culinary Odyssey around the World*. Seal Press, New York 2001; *Mapping Appetite: Essays on Food, Fiction and Culture*. Eds. J. Nyman, P. Gallardo-Torrano. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2007.
- 15 Np. W. Schivelbusch: *Geschichte der Eisenbahnreise: zur Industrialisierung von Raum und Zeit im 19. Jahrhundert*. Carl Hansen Verlag, München–Berlin 1977; E. Robinson-Tomsett: *Women, Travel and Identity: Journeys by Rail and Sea, 1870–1940*. Manchester University Press, Manchester 2013.
- 16 Por. np. R. Clarke: *Travel Writing from Black Australia: Utopia, Melancholia and Aboriginality*. Routledge, New York 2016; H.V. Livermore: *Portugal. A Travellers History*. Boydell & Brewer, Woodbridge 2004; *The Balkans in Travel Writing*. Ed. M. Krivokapić. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2015.
- 17 T. Youngs: *The Cambridge Introduction to Travel Writing*. Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 10.
- 18 *Travel Narratives in Translation 1750–1830: Nationalism, Ideology, Gender*. Eds. A. Martin, S. Pickford. Routledge, New York 2012, s. 1–2. Jednocześnie: „Like travel itself, translation

W badaniach nad podróżopisarstwem silnie obecna jest też świadomość specyficznego statusu narracji na temat miejsc i ludzi, wyłaniającej się z zapisków podróżników. Choć punktem wyjścia są realne wyprawy, ich tekstowe reprezentacje stanowią swoistą wyobraźniową nadbudowę, która więcej mówi o samych autorach-podróżnikach, o kulturach, które oni sami reprezentują, niż o konkretnej fizycznej przestrzeni, którą odwiedzili¹⁹. Jak zauważają James Duncan i Derek Gregory, istotą procesu, który musi być każdorazowo analizowany, jest zatem w przypadku relacji z podróży „sense of re-imagining the world through its re-presentation”²⁰. Nie jest zatem ani przypadkowe, ani mało znaczące, że materiał podróżopisarski stanowi też fundament analiz imagologicznych, mających na celu rekonstrukcję sposobu, w jaki postrzegane są poszczególne narody przez przybyszów z zewnątrz²¹. Takie przesunięcie refleksji w stronę już nie samego świata doświadczanego w podróży, ale tworzonych na tej podstawie wyobrażeń, sprawia, że relacje podróżnicze stają się interesujące dla coraz szerszych kręgów badaczy. Przed literaturoznawcami otwierają nowe perspektywy analizy podróży fikcyjnych, dla historyków idei mogą zaś być podstawą do przedstawienia istotnych zmian mentalnych, świadomościowych oraz ich wpływu na dzieje poszczególnych państw i społeczeństw. Znakomitym przykładem tego typu badań jest praca Larry’ego Wolffa *Wynalezienie Europy Wschodniej*. Autor przekonująco dowodzi, że Europa Wschodnia (podobnie jak Europa Środkowa)

can produce violence or cooperation, conflict or exchange. It also leads to the creation of intermediate ground on which newly formed meaning find their own space” (T. Youngs: *The Cambridge Introduction to Travel Writing...*, s. 10). Mając na względzie stopień skomplikowania procesu przekładu (będący osobną dziedziną namysłu w ramach *travel writing studies*), aby uniknąć w tej książce tworzenia nowych znaczeń, decyduję się na cytowanie obcojęzycznej literatury tam, gdzie to możliwe, w jej oryginalnym brzmieniu lub w oficjalnie obowiązujących przekładach. Dla precyzji prowadzonych wywodów to rozwiązanie okazuje się najlepsze. Powstanie nieheterogenicznej całości stanowi wprawdzie jego efekt uboczny, ale skłaniam się ku przekonaniu, że w książce poświęconej podróżopisarstwu praktyka dobrze obecna w dziełach tego rodzaju (czyli włączanie w obręb narracji fraz czy cytatów w różnych językach) jest akceptowalna.

19 *Writes of Passage: Reading Travel Writing*. Eds. J. Duncan, D. Gregory. Routledge, London 1999, s. 4.

20 Tamże, s. 1.

21 Zob. *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Eds. M. Beller, J. Leerksen. Brill, New York–Amsterdam 2007.

miała swój początek jako idea, a nie konkretna przestrzeń geograficzna, a jej początki badacz sytuuje w oświeceniu, kiedy to dochodzi do wypracowania nowego podziału kontynentu – zamiast obowiązującego dotąd, wyposażonego w głębokie sensy przeciwstawienia Północy i Południa, pojawiać się zaczyna opozycja Wschód – Zachód. Materiałem, na którym w znacznym stopniu badacz opiera swoje analizy, są właśnie relacje z podróży. Nieprzypadkowo chyba zwraca również uwagę na pewną analogię pomiędzy rekonstruowanym przez siebie konceptem a fundamentalnymi dla *travel writing studies* kategoriami:

Czy to w duchu imaginacyjnym czy filozoficznym, figlarnym czy naukowym, badanie Europy Wschodniej, tak jak orientalizm, było formą intelektualnego panowania, łączenia wiedzy i władzy, utrwalania dominacji i podporządkowywania²².

Nie jest moim celem przedstawienie wszystkich perspektyw i kierunków badań objętych wspólną nazwą *travel writing studies*, a także wszystkich międzyobszarowych interakcji występujących w ich ramach w tym krótkim wprowadzeniu do książki, której przedmiot jest przecież nieporównanie skromniejszy – bierze ona za cel zrekonstruowanie swoistych teorii podróżowania wyłaniających się z zapisków dwóch polskich romantyków: Mickiewicza i Słowackiego. Wybór akurat tych dwóch autorów spośród wielu twórców epoki przemierzających w tym czasie nie tylko europejskie ścieżki wynika z jednej strony z ich oczywistego uprzywilejowania w polskiej historii literatury, a co za tym idzie – przekonania, że takie uzupełnienie myślenia o życiu i postawach poetów, jakie wynikać może z drobiazgowego prześledzenia ich doświadczeń podróżnych, wydaje się konieczne w przypadku autorów tak ważnych w naszej rodzimej tradycji. Z drugiej zaś strony długotrwały zwyczaj zestawiania ze sobą Mickiewicza i Słowackiego, znajdujący oparcie w dostrzegalnej „równoległości” ich biografii, skłania do tego, aby przynajmniej niektóre tematy podejmować w odniesieniu do życia czy twórczości ich obu. Wydaje się, że podróże i podróżopisanie to właśnie taki temat: czas, przestrzeń, uwarunkowania, motywacje w obu przypadkach wydają się na tyle

22 L. Wolff: *Wynalezienie Europy Wschodniej. Mapa cywilizacji w dobie oświecenia*. Przeł. T. Biełoń. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2020, s. 33.

bliskie, że trudno nie zapytać o to, czy doświadczając w tych samych czasach takich samych fenomenów, mogli je obaj twórcy odbierać w zupełnie różny sposób, czy jednak – w tej epoce gloryfikującej oryginalność i (często skrajny) indywidualizm – akurat w sztuce podróżowania skazani byli na powtórzenie. Pytanie to wydaje się tym istotniejsze, że przecież wojażowanie nie było krótkim epizodem, ale aktywnością, która – można powiedzieć – wchłonęła ich biografie. Trudno się w związku z tym oprzeć pokusie sprawdzenia, czy i w jakim stopniu ją w swoich pisanych z drogi listach stematyzowali, w czym widzieli jej wartość. Kwestia ta w przypadku tych dwóch czołowych twórców wydaje się tym bardziej interesująca, że wiecznie żywa koncepcja „antagonizmu wieszczów”²³ wszelkie zestawienia umieszcza od razu w kontekście koniecznej – choć domniemanej jedynie – odmienności prezentowanych postaw (o czym będzie jeszcze mowa). Mimo że w dobie romantyzmu podróże były zjawiskiem powszechnym, jakiegokolwiek poszerzenie grona bohaterów tej książki utrudniłoby zrealizowanie założonych celów. I choć na polskim narodowym podium lokujemy zazwyczaj Wielką Czwórkę – już nawet taki skład w analizach podróżopisarskich stanowiłby poważny problem. Pomiędzy wojażami Mickiewicza i Słowackiego wyznaczyć się bowiem daje wiele punktów wspólnych, a możliwe perspektywy oglądu zdają się krzyżować, tymczasem przypadki Norwida i Krasińskiego wyraźnie się na tym tle odróżniają. Pierwszy choćby dlatego, że ten wyraźnie młodszy romantyk podróżował już po innym świecie²⁴. W przypadku Krasińskiego natomiast nie o dystans czasowy chodzi, ale o to, że sytuację zamożnego hrabiego, dość swobodnie przemierzającego się pomiędzy europejskimi miastami, zaglądającego też w rodzime strony i kształtującego trasy swoich wojaży często jedynie podług porywów serca (i to nie zachwytem nad pięknem zabytków czy przyrody powodowanych)²⁵, trudno porównać z podróżą i jej funkcją w biografii Mickiewicza i Słowackiego, a wpływ tych uwarunkowań na przyjętą w drodze optykę był znaczący.

23 M. Kridl: *Antagonizm wieszczów. Rzecz o stosunku Słowackiego do Mickiewicza*. Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1925; M. Bąk: *Twórczy lęk Słowackiego. Antagonizm wieszczów po latach*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.

24 Zob. W. Tomasiak: *Ikona nowoczesności. Kolej w literaturze polskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 21.

25 Z. Sudolski: *Krasiński. Opowieść biograficzna*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1977, s. 168, 204–205, 222.

Nie zmierzam też w tym krótkim wstępie do zestawienia kompletnej bibliografii dynamicznie rozwijających się *travel writing studies* – byłoby to niemożliwe ze względu na ogromną liczbę istotnych pozycji i bogactwo tematów mieszczących się w ich obrębie, a obejmujących (jeśli przyjmiemy kryterium geograficzne, a nie jest ono jedynym możliwym) dosłownie cały świat. Naszkicowana tu zaledwie mapa najważniejszych tendencji i zagadnień służyć ma dwóm celom. Po pierwsze, pokazaniu, że choć kwestie kolonialne i genderowe od początku stanowiły fundamentalne kierunki rozwoju refleksji nad podróżopisarstwem, w efekcie czego prace z tego zakresu często dosłownie przywracają głos tym, którzy byli go pozbawieni, uzupełniając „oficjalną”, „mainstreamową” narrację o przeszłości i terażniejszości Europy i świata, to jednak ich rozwój przyniósł także eksplorację bardzo wielu innych, wcześniej marginalizowanych pól tematycznych. Po drugie, podkreśleniu, że nowoczesna turystyka narodziła się w istocie w wieku XIX, stąd zainteresowanie wielu autorów skupia się właśnie na analizie praktyk i dyskursu podróżopisarskiego tego stulecia, nie rzadko ze szczególnym uwzględnieniem romantyzmu²⁶. Wydaje się zatem, że zwrócenie się w stronę zapisków ważnych dziewiętnastowiecznych autorów relacji składających się na obraz ich doświadczeń podróżniczych jest dobrze umotywowane dotychczasowym rozwojem *travel writing studies*.

Trzeba przy tym zaakcentować, że również w rodzimych badaniach (szczególnie literaturoznawczych) refleksja nad podróżopisarstwem jest już dobrze obecna. Mamy do dyspozycji przede wszystkim szereg prac o fundamentalnym znaczeniu dla tej tematyki autorstwa polskich badaczy (np. *Socjologia podróży* Krzysztofa Podemskiego²⁷; *Apetyt turysty. O doświadczeniu*

26 C.W. Thompson: *French Romantic Travel Writing. Chateaubriand to Nerval*. Oxford University Press, Oxford–New York 2012; *Literary Tourism and Nineteenth-Century Culture*. Ed. N. Watson. Palgrave Macmillan, London 2009; B. Colbert: *Shelley's Eye: Travel Writing and Aesthetic Vision*. Routledge, New York 2016; P. Smethurst: *Travel Writing and the Natural World, 1768–1840*. Palgrave Macmillan, New York 2012; R. Jarvis: *Romantic Writing and Pedestrian Travel*. St. Martin's Press, London 1997; T. Youngs: *Travel Writing in the Nineteenth Century: Filling the Blank Spaces*. Anthem Press, Cambridge 2006; N. Leask: *Curiosity and the Aesthetics of Travel Writing 1770–1840*. Oxford University Press, Oxford 2004; B.M. Stafford: *Voyage into Substance: Art, Science, Nature, and Illustrated Travel Account 1760–1840*. MIT Press, Cambridge–London 1984; R. Cardinal: *Romantic travel*. In: *Rewriting the Self: Histories from the Renaissance to the Present*. Ed. R. Porter. Routledge, London–New York 1997, s. 135–155.

27 K. Podemski: *Socjologia podróży*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2005.

świata w podróży Anny Wieczorkiewicz²⁸; *Europejczyk w podróży 1850–1939* pod redakcją Ewy Ihnatowicz i Stefana Ciary²⁹; *Podróż i literatura: 1864–1914* pod redakcją Ewy Ihnatowicz³⁰; *Metamorfozy podróży. Kultura i tożsamość* w opracowaniu Jolanty Sztachelskiej, Grzegorza Moroz, Małgorzaty Kameckiej i Karoliny Szymborskiej³¹; *Topografie podróży* pod redakcją Anity Całek³²). Wszystkie najważniejsze zaznaczone w badaniach światowych tendencje zostały podjęte i twórczo opracowane również w Polsce. Dysponujemy zatem bardzo ciekawymi polskimi pracami wpisującymi się w nurt postkolonialny³³, genderowy³⁴ czy imagologiczny³⁵. Polskie opracowania również

-
- 28 A. Wieczorkiewicz: *Apetyt turysty. O doświadczaniu świata w podróży*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2008.
- 29 *Europejczyk w podróży 1850–1939*. Red. E. Ihnatowicz, S. Ciara. Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2010.
- 30 *Podróż i literatura 1864–1914*. Red. E. Ihnatowicz. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- 31 *Metamorfozy podróży. Kultura i tożsamość*. Red. J. Sztachelska, G. Moroz, M. Kamecka, K. Szymborska. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012.
- 32 *Topografie podróży*. Red. A. Całek. Ośrodek Badawczy: Facta Ficta, Wrocław 2020.
- 33 Np. W. Forajter: *Kolonizator skolonizowany. Przypadek Sygurda Wiśniowskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014. Można przy tej okazji nadmienić, że teoria postkolonialna znalazła szersze zastosowanie w badaniach nad romantyzmem – nieograniczone jedynie do kwestii podróżopisarskich (zob. *Romantyzm środkowoeuropejski w kontekście postkolonialnym*. Część 1. Red. M. Kuziak, B. Nawrocki. Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2016; *Romantyzm środkowoeuropejski w kontekście postkolonialnym*. Część 2. Red. M. Kuziak, B. Nawrocki. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2016; *Słowacki postkolonialny*. Red. M. Kuziak. Teatr Polski im. H. Konieczki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2011; M. Kuziak: *Mickiewicz postkolonialnie (I). Słowiński głos w prelekcjach paryskich; Mickiewicz postkolonialnie (II) Wartość kulturowego braku*. W: Tenże: *Inny Mickiewicz*. Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013).
- 34 Przykładem może być monograficzny numer pisma „Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” 2020 poświęcony kobiecemu podróżowaniu czy również monograficzny numer „Postscriptum Polonistycznego” 2021, nr 1, którego temat przewodni został sformułowany następująco: *Z walizką w rękę – kobiety w podróży*.
- 35 Np. T. Ewertowski: *Images of China in Polish and Serbian Travel Writings, 1720–1949*. Brill, Leiden–Boston 2020. Warto przywołać także w tym kontekście prace Aleksandry Niewiary, a zwłaszcza książki *Imagologia: pamięć zbiorowa, umysł i kultura*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019 oraz *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000. Choć nie dotyczą one bezpośrednio podróżopisarstwa, wpisują się w ważny dla tego nurtu pisarstwa kontekst.

ukazują, jak bardzo podróże dziewiętnastowieczne ważne są dla zrozumienia współczesnej turystyki, a romantyzm także w tym względzie zdaje się wyznaczać próg nowoczesności³⁶. Dobrze tego dowodzi praca *Od Galicji po Amerykę. Literackim tropem XIX-wiecznych podróży* Tadeusza Budrewicza i Magdaleny Sadlik. Książka ta, przynosząca niezwykle istotne ustalenia dotyczące różnych aspektów podróżowania, choć jej autorzy przyznają (co deklarują we wstępie) prymat ostatniemu ćwierćwieczu wieku XIX, sięgają przecież również do relacji wcześniejszych, słusznie uznając, że: „[...] pomimo niewątpliwych różnic wynikających między innymi z cywilizacyjnego postępu, zmian społeczno-obyczajowych, podróże wieku »pary i elektryczności« jawią się jako spójne zjawisko w obrębie całej XIX-wiecznej formacji kulturowej”³⁷. W badaniach polskich został także znacząco odnotowany nurt poświęcony „geografii wyobrażonej”, czego znakomitym przykładem może być praca Anny Marty Dworak *Europa wyobrażona. Świadomość europejska w polskim piśmiennictwie doby międzypowstaniowej pod zaborami*, która przekonująco dowodzi, jak ważne było postrzeganie Europy jako całości i jak mocno zostało osadzone w świadomości „romantyków krajowych”. Badaczka pisze:

[...] w wyobraźni polskich autorów zarysowywał się często pasjonujący obraz Europy jako spójnego organizmu, jako harmonijnie rozwijającej się całości. W ten sposób w XIX wieku dostrzeżona została jedność europejskiej kultury³⁸.

Ustalenia autorki oparte są, oczywiście, na różnych źródłach, ale zwraca ona również uwagę na istotną rolę relacji podróżniczych w kształtowaniu się analizowanego przez nią zjawiska, gdyż „każda podróż dokonywała reinterpretacji wyobrażenia Europy”³⁹. Jednocześnie powiedzieć można, że

36 Nie oznacza to, oczywiście, braku zainteresowania podróżami wcześniejszymi, choć w tym przypadku narzędzia wypracowane przez *travel writing studies* są rzadziej wykorzystywane, proponowane ujęcia mają raczej historyczno-opisowy charakter (zob. M.E. Kowalczyk, *Zagraniczne podróże Polek w epoce oświecenia*. Wydawnictwo LTW, Łomianki 2019 czy teksty zgromadzone w monograficznym, poświęconym podróżom tomie pisma „Wiek Oświecenia”).

37 T. Budrewicz, M. Sadlik: *Od Galicji po Amerykę. Literackim tropem XIX-wiecznych podróży*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2018.

38 A.M. Dworak: *Europa wyobrażona. Świadomość europejska w polskim piśmiennictwie doby międzypowstaniowej pod zaborami*. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2022, s. 389.

39 Tamże, s. 44.

w pracy tej, jak w soczewce, skupiają się rysy charakterystyczne dla *travel writing studies* w ogóle, stanowiące zarazem ogromną zaletę tego typu badań: uwzględnienie tego, co marginalne (poprzez dopuszczenie do głosu twórców *minorum gentium*, ale też dowartościowanie tekstów często pomijanych, w tym takich, jak pamiętniki i dzienniki), pozwala na odsłonięcie kwestii o znaczeniu fundamentalnym, stanowiących swoistą lukę w postrzeganiu historii ważnych idei kształtujących myślenie Polaków, a do takich bez wątpienia należy idea Europy właśnie.

Fundamentalną dla refleksji nad przemierzaniem świata w pierwszej połowie wieku XIX i tworzeniem tekstowych zapisów takich doświadczeń pracą jest, oczywiście, książka Stanisława Burkota *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*⁴⁰. Wiele ważnych ustaleń przynosi także wstęp do antologii „Do ziemi naszej”. *Podróże romantyków* Janiny Kamionki-Straszakowej⁴¹. Ranga i znaczenie zjawiska dla kultury epoki zostały odnotowane i syntetycznie omówione w ważnych pracach o charakterze słownikowym: hasło *Podróż* autorstwa Janiny Kamionki-Straszakowej w *Słowniku literatury polskiej XIX wieku*⁴² oraz hasło *Podróż/podrózopisarstwo* autorstwa Grzegorza Kowalskiego w *Słowniku polskiej krytyki literackiej 1764–1918*⁴³. Trzy pierwsze pozycje ze względu na czas powstania, ostatnia ze względu na swój teoretycznoliteracki charakter nie korzystają z ustaleń *travel writing studies*, co nie przeszkadza w tworzeniu bardzo trafnych opisów romantycznych wojaży, wyodrębnianiu ich najbardziej charakterystycznych cech czy wreszcie proponowaniu możliwych typologii tego zjawiska. Zainteresowanie podróżopisarstwem i próba analizy relacji podróżniczych także w rodzimym literaturoznawstwie doprowadziły do ponownego odkrycia rzadko analizowanych tekstów⁴⁴, a czasem wydobycia

40 S. Burkot: *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*. PWN, Warszawa 1988.

41 J. Kamionka-Straszakowa: „Do ziemi naszej”. *Podróże romantyków*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1988.

42 Taż: *Podróż*. W: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*. Red. J. Bachórz, A. Kowalczykova. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2009, s. 698–703.

43 G. Kowalski: *Podróż/podrózopisarstwo*. W: *Słownik polskiej krytyki literackiej 1764–1918. Pojęcia – terminy – zjawiska – przekroje*. T. 2. Red. J. Bachórz, G. Borkowska, T. Kostkiewiczowa, M. Rudkowska, M. Strzyżewski. Instytut Badań Literackich PAN, Toruń–Warszawa, s. 273–287.

44 Np. B. Mytych-Forajter: *Latająca ryba. Studia o podróżopisarstwie Ignacego Domeyki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014; M. Bąk: *Camões i smak sardynek*.

z (niesłusznego) zapomnienia autorów takich, jak Seweryn Korzeliński, Bolesław Dolański, Antoni Marcinkowski i wielu innych.

Podróż jako przeżycie pokoleniowe romantyków odcisnęła swoje piętno na większości życiorysów twórców tej epoki. W zasadzie więc w tym przypadku możemy mówić o zjawisku do pewnego stopnia odwrotnym od tego, które legło u podstaw rozwoju *travel writing studies* w latach osiemdziesiątych XX wieku. W przywoływanym już cytacie ze wstępu do monografii zbiorowej *New Directions in Travel Writing Studies* zwracano uwagę na fakt pewnego „antymainstreamowego” wychylenia tej dziedziny badań jako tych, które świadomie sytuowały się na marginesach głównych literaturoznawczych dociekań, obierając za przedmiot zainteresowania teksty i autorów uważanych wcześniej za mniej ważnych czy wręcz nieistotnych. Badacze zajmujący się romantyzmem, oczywiście, również mają – o czym już wspomniałam – o kogo się upominać, ale jednocześnie refleksja nad podróżą wydaje się nieunikniona także w przypadku badań nad najważniejszymi twórcami epoki. Jakakolwiek próba analizy pisarstwa wielu romantyków, w tym także, rzecz jasna, bohaterów tej książki, jest absolutnie niemożliwa bez uwzględnienia tego elementu. Musi on być brany pod uwagę nie tylko w opracowaniach biograficznych czy interpretacjach poszczególnych tekstów, ale też domaga się ujęcia monograficznego. Badania w tym zakresie były już podejmowane, dla przykładu wymienić tutaj można prace poświęcone podróży wschodniej Słowackiego i jej literackiej „reprezentacji” (np. Jana Reychmana *Podróż Słowackiego na Wschód na tle orientalizmu romantycznego*⁴⁵; Ryszarda Przybylskiego *Podróż Słowackiego na Wschód*⁴⁶; Leszka Libery *Juliusza Słowackiego „Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu”*⁴⁷, Marii Kalinowskiej *Juliusza Słowackiego „Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu”: glosy*⁴⁸, niezwykle ciekawe szkice interpretacyjne zgromadzone w trzecim tomie publikacji *Raptularz wschodni Juliu-*

Polskie dziewiętnastowieczne relacje z podróży do Portugalii. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

- 45 J. Reychman: *Podróż Słowackiego na Wschód na tle orientalizmu romantycznego*. [Brak wydawcy], Warszawa 1959.
- 46 R. Przybylski: *Podróż Juliusza Słowackiego na Wschód*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1982.
- 47 L. Libera: *Juliusza Słowackiego „Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu”*. Pro Scientia, Poznań 1993.
- 48 M. Kalinowska: *Juliusza Słowackiego „Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu”: glosy*. Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2011.

sza *Słowackiego: edycja – studia – komentarze*⁴⁹), prace sytuujące się na przecięciu analizy realnych podróży i ich literackich ekwiwalentów (np. poświęcone Mickiewiczowi i Słowackiemu fragmenty książki Doroty Kulczyckiej na temat obrazu Bliskiego Wschodu w literaturze romantycznej⁵⁰ czy jeszcze szerzej toposowi wędrowca w pismach wieszczów⁵¹), prace dotyczące wizerunku Grecji w twórczości romantyków (Marii Kalinowskiej *Grecja romantyków. Studia nad obrazem Grecji w literaturze romantycznej*⁵²), rekonstrukcji tras przemierzanych przez wieszczów (jak choćby Franciszka Ziejki *Podróże pisarzy: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Henryk Sienkiewicz i inni*⁵³ czy stosowne rozdziały w biografiiach poetów, np. *Podróż po Europie (1829–1831)* w książce Adam Mickiewicz. *Życie romantyka*, której autorem jest Roman Koropeckij⁵⁴, lub wyraźne uprzywilejowanie opisu poszczególnych lokalizacji, które w swej życiowej drodze odwiedzał Słowacki, w biografii *Szat Anioł* Jana Zielińskiego⁵⁵, gdzie w każdym rozdziale poświęconym kolejnemu etapowi podróży znajduje się sekcja *Miejsce*), uzupełnienia wybranych fraz poetyckich rekonstrukcją dostępnych informacji na temat miejsc, których one dotyczą (Wojciecha Tomasika *Jeziro Genewskie. Śladami Krasieńskiego i Słowackiego*⁵⁶), relacji

-
- 49 *Raptularz wschodni Juliusza Słowackiego: edycja – studia – komentarze*. T. 3: *Studia i interpretacje*. Red. M. Kalinowska, E. Kiślak, Z. Przychodniak. Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Warszawa 2019.
- 50 D. Kulczycka: *W stronę Orientu. Polscy i francuscy romantycy o Bliskim Wschodzie*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2012.
- 51 Zob. J. Kamionka-Straszakowa: *Zbłąkany wędrowiec. Z dziejów romantycznej topiki*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992. Książka ta dotyczy toposu *homo viator* w piśmiennictwie romantyków w ogóle, rozdziały: *W przestrzeni wzniosłości. Pejzaże krymskie Mickiewicza – podróż kreacyjna* (s. 142–157) oraz *Wędrowcy Słowackiego* (s. 198–231) poświęcone są wieszczom.
- 52 M. Kalinowska: *Grecja romantyków. Studia nad obrazem Grecji w literaturze romantycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1994.
- 53 F. Ziejka: *Podróże pisarzy: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Henryk Sienkiewicz i inni*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2019.
- 54 R. Koropeckij: *Adam Mickiewicz. Życie romantyka*. Przeł. M. Glasenapp. Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2013.
- 55 J. Zieliński: *Słowacki. Szat Anioł*. Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2009.
- 56 W. Tomasik: *Jeziro Genewskie. Śladami Krasieńskiego i Słowackiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2021.

między geografią realną a wyobrażoną (*Geografia Słowackiego* pod redakcją Doroty Siwickiej i Marty Zielińskiej⁵⁷) czy kontaktów międzykulturowych (*Adam Mickiewicz w oczach Francuzów* Zofii Mitosek⁵⁸). Warto też zwrócić uwagę na projekty funkcjonujące w przestrzeni internetowej i dzięki możliwościom tego medium oferujące nie tylko opisanie podróży romantyków, ale przeniesienie ich na mapę, obudowanie dokumentacją ikonograficzną. Znakomitym przykładem takiego (bardzo nowoczesnego i zrealizowanego na najwyższym poziomie merytorycznym) podejścia do podróży wschodniej Słowackiego może być projekt *Raptularz Juliusza Słowackiego z Podróży na Wschód* (<https://slowacki.al.uw.edu.pl>)⁵⁹. Warto przy tej okazji przywołać również *Atlas romantyzmu* (<http://nplp.pl/kolekcja/atlas-romantyzmu/>), prezentujący mapę ówczesnego świata – w sensie i geograficznym, i wyobrażonym, poszczególne miejsca na owej mapie opatrzone są bowiem znakomicie opracowanymi hasłami, pokazującymi ich ogląd przez przedstawicieli epoki (przy czym materiałem obficie tu wykorzystywanym jest korespondencja romantyków).

Czy zatem jest w krajobrazie polskiej romantologii miejsce na kolejną książkę o podróżowaniu największych poetów tej doby? Jestem przekonana, że tak. Rozwijające się dynamicznie na świecie i w Polsce *travel writing studies* podsuwają nowe pytania i podpowiadają, jak szukać na nie odpowiedzi. I nawet jeśli są to w istocie mikropytania, na które udzielić można w najlepszym razie mikroodpowiedzi, to może mimo wszystko warto wyruszyć w taką podróż, mając w pamięci, że ten nurt badań wyrasta niejako z zakwestionowania niewzruszonego przekonania, że – mówiąc językiem Szymborskiej – „to, co ważne, ważniejsze jest od nieważnego”. Materiałem, który chcę poddać analizie w tej książce, jest korespondencja obu poetów – prowadzona przez całe życie, powstająca w drodze, wysyłana z miejsc krótszego i dłuższego pobytu. Choć była już ona wielokrotnie przedmiotem bardzo różnych analiz, nie powstało dotąd opracowanie monograficzne poświęcone walorom podróżopisarskim epistolografii wieszczów. A przecież w listach Mickiewicza

57 *Geografia Słowackiego*. Red. D. Siwicka, M. Zielińska. Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2012.

58 Z. Mitosek: *Adam Mickiewicz w oczach Francuzów*. „Teksty Drugie” 1992, nr 1–2, s. 5–20.

59 Skromniejszym przykładem tego typu praktyk (o ambicjach popularyzatorskich) może być internetowa prezentacja trasy podróży Mickiewicza: *Mickiewicz. Od Nowogródka do Konstantynopola* (<https://uploads.knightlab.com/storymaps/7f94a0af4fc4e2abb07afco7598b3ac3/mickiewicz-in-europe-and-beyond/index.html>).

i Słowackiego podróz obecna jest na wiele sposobów – nie tylko jako (najbardziej oczywisty) kontekst (zmieniające się miejsca pobytu wyznaczają kolejne etapy w życiu poetów), ale też źródło anegdot (spotkanie z tym, co nowe, inne wywołuje emocje, sprzyja przygodom różnego rodzaju), doświadczenie poznawcze (na kartach listów odnotowywana jest przecież wiedza geograficzna, kulturowa, literacka) czy wreszcie przedmiot refleksji (kiedy podróżowanie samo w sobie staje się istotą namysłu piszących). Analiza korespondencji pozwala na odtworzenie wrażeń i refleksji na temat odwiedzanych miejsc, które zrodziły się w myślach poetów podczas pobytu tamże. Mają one zatem ów szczególny walor aktualności, świeżości, nie są to sądy formułowane po latach i często zniekształcone już wpływem późniejszych przeżyć.

Nie jest zapewne zaskakujące, że fragmentów tego rodzaju, o wielkim „podróżopisarskim potencjale”, występuje w korespondencji obu poetów bardzo dużo, choć są to zazwyczaj fragmenty właśnie, wplecione ściśle w tkankę listów realizujących bardzo różne funkcje. Nie wszystkie będą mogły zostać przywołane w tej książce, choć wszystkie posłużyły za punkt wyjścia prac interpretacyjnych, które pozwoliły wyodrębnić najważniejsze tendencje podróżopisarskie obecne w epistolografii Mickiewicza i Słowackiego, kluczowe zagadnienia i tematy, a także specyficzne, autorskie teorie podróżowania dające się wyczytać z ich listów⁶⁰. Dla egzemplifikacji stawianych tez, a także uzasadnienia proponowanych wniosków potrzebne będą nieraz bardzo rozbudowane cytaty. Podzielając w pełni przekonanie Anity Całek, iż delikatna materia listów nie powinna być nadmiernie kawałkowana, a ograniczone do niezbędnego minimum zdania, wyrwane z ich macierzystego kontekstu, często w pracach badawczych używane są instrumentalnie, tracąc swój naturalny wydźwięk⁶¹, pozwałam sobie na przytaczanie (choć, niestety, nie bez pewnych oczywistych ograniczeń) fragmentów większych i bardziej rozbudowanych. Krótkie wyimki z korespondencji poetów pojawiają się zazwyczaj jedynie na prawach powtórzenia, kiedy obszerniejszy fragment, prezentujący właściwy

60 Warto, jak się zdaje, podjąć wysiłek ich zrekonstruowania, gdyż, jak przypomina Jacek Kolbuszewski: „Że wiek XIX stworzył całą filozofię podróży, to specjalnie dziwić nie powinno. Dość przypomnieć, że zwyczajny przejazd z Krakowa do Paryża trwał około miesiąca [...]” (J. Kolbuszewski: *Podróż romantyczno-historyczna*. W: Tenże: *Dziwne podróże, dziwni podróżnicy*. Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia, Warszawa 1977, s. 117). Nie ulega wątpliwości, że sporo czasu w podróży spędzali też Mickiewicz i Słowacki.

61 A. Całek: *Nowa teoria listu*. Księgarnia Akademicka, Kraków 2019, s. 37.

kontekst, został już wcześniej zacytowany w innym miejscu. Jednocześnie takie celowe powtórzenia zmierzają do pokazania przywoływanych obserwacji wieszczów z możliwie wielu perspektyw, ujawniając różne potencjalnie wynikające z nich sensory. Nie udało się w ten sposób całkiem zapobiec strategii, w której centrum znajduje się „fragmentaryzacja listów, czyli dzielenie ich wersji integralnej na »użyteczne« cytaty i »nieużyteczną« resztę”⁶², tematem książki jest bowiem analiza podrózpisarskich wypowiedzi Mickiewicza i Słowackiego, a taki charakter dobrze ujawniają właśnie fragmenty poszczególnych listów, choć nie sposób nie zauważyć, że cała „epistolarna suita” obu autorów jako taka (w znakomitej większości) wpisana została w formułę listów z drogi.

Choć ta część korespondencji wieszczów, która realizuje formułę „listów z/o podróży”, funkcjonuje w pewnym rozproszeniu, nigdy nie zostały one ułożone przez ich autorów w żadne cykle i całości o takim właśnie zabarwieniu, nie zostały także opublikowane przez wieszczów z zamiarem popularyzacji zdobytej podczas swoich wędrówek wiedzy o odwiedzanych miejscach – nie stanowi to przeszkody w rozpatrywaniu tych dokumentów właśnie w kategoriach podrózpisarskich. Wiemy, że prywatne listy do bliskich miały w epoce szczególny status, często przeznaczone były dla szerszego kręgu odbiorców niż nominalny adresat, odczytywane po wielokroć docierały do zróżnicowanej „publiczności”. Nie była to zresztą specyfika dotycząca tradycji polskiej czy jedynie korespondencji wybitnych jednostek. Jak przypomina Judith Adler:

Recent French scholarship has definitively established that a travel literature which never assumed book form (unedited diaries, letters, handwritten manuscripts) was widely circulated among intellectual elites and held a prominent place in private libraries⁶³.

Celem najważniejszym, którego osiągnięciu służyć mają wszystkie zebrane w tej książce analizy cząstkowe, jest próba zrekonstruowania wyczytanej z korespondencji wieszczów ich jednostkowej (choć – co oczywiste – wyrastającej z praktyki i kultury epoki) teorii podróżowania. Chodzi mi mianowicie o osobiste, indywidualne definicje, poddające skonwencjonalizowaną

62 Tamże, s. 37.

63 J. Adler: *Origins of sightseeing*. „Annals of Tourism Research” 1989, vol. 16, s. 17.

i zrytualizowaną praktykę subiektywnemu oglądowi i wydobywające te jej elementy, które z prywatnej perspektywy ukazują swoją wartość. Takich ujęć poszukiwać będę w epistolografii wieszczów: definicji ujawniających naddatek wobec rozpowszechnionych w epoce praktyk i przekonań na temat podróży, spostrzeżeń pozwalających zrozumieć lepiej, czym było podróżowanie dla Mickiewicza i Słowackiego, jakie wartości i sensy przypisywali tej popularnej w ich epoce formie ludzkiej aktywności.

Perspektywa porównawcza w tym wypadku musi być z konieczności podszyta formułą „antagonizmu wieszczów”, a w każdym razie natrętnym pytaniem o to, czy w tej akurat kwestii poglądy dwóch największych poetów polskiego romantyzmu okażą się zbieżne, czy też potwierdzą zrodzone jeszcze za ich życia przekonanie o skrajnej odmienności osobowości i temperamentów twórczych obu autorów. Pytanie to nie będzie dla prowadzonych tu rozważań kluczowe, ale analizując korespondencję poetów i próbując oddzielić elementy typowe, wynikające z pokoleniowej sytuacji i edukacji, od tych stanowiących wyraz jednostkowych przeżyć i indywidualnego namysłu, postaram się udzielić na nie ostrożnej, lecz popartej tekstowymi dowodami, odpowiedzi. Sprowadzać się ona jednak będzie wyłącznie do zakreslenia pola podobieństw i różnic, nie stanowiąc argumentu na poparcie lub obalenie antagonistycznej tezy.

* * *

Wykaz zastosowanych skrótów

- AM, L14 – A. Mickiewicz: *Listy. Część pierwsza 1815–1829*. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska. W: *Tenże: Dzieła*. T. 14. Red. Z.J. Nowak, M. Prussak, Z. Stefanowska, C. Zgorzelski. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1998.
- AM, L15 – A. Mickiewicz: *Listy. Część druga 1830–1841*. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska. W: *Tenże: Dzieła*. T. 15. Red. Z.J. Nowak, M. Prussak, Z. Stefanowska, C. Zgorzelski. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2003.
- AM, L16 – A. Mickiewicz: *Listy. Część trzecia 1842–1848*. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska. W: *Tenże: Dzieła*. T. 16. Red. Z.J. Nowak, M. Prussak, Z. Stefanowska, C. Zgorzelski. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2004.

- AM, L17 – A. Mickiewicz: *Listy. Część czwarta 1849–1855*. Oprac. M. Dernałowicz, E. Jaworska, M. Zielińska. W: Tenże: *Dzieła*. T. 17. Red. Z.J. Nowak, M. Prussak, Z. Stefanowska, C. Zgorzelski. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2005.
- JS, K17 – J. Słowacki: *Korespondencja*. Wstęp i oprac. M. Troszyński. Oprac. tekstu M. Troszyński, E. Mirkowska. W: Tenże: *Dzieła zebrane*. T. 17. Wstęp i oprac. M. Troszyński. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2022.
- JS, K18 – J. Słowacki: *Korespondencja*. Wstęp i oprac. M. Troszyński. Oprac. tekstu M. Troszyński, E. Mirkowska. W: Tenże: *Dzieła zebrane*. T. 18. Wstęp i oprac. M. Troszyński. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2022.

Cytaty z korespondencji poetów opatrywane są każdorazowo informacjami dotyczącymi adresata, a także miejsca i daty powstania listu, z którego dany fragment pochodzi (zgodnie z opisami zastosowanymi w przywoływanych wydaniach).

Indeks nazwisk

A

Abrams Meyer H. 232, 288
Achtelik Aleksandra 81, 288
Adler Judith 24, 262, 288
Albertrandi Jan Chrzyciel 52
Ankwich Ewa 85, 107, 279
Ankwich Zofia 65, 85, 86, 107

B

Bachórz Józef 19, 57, 81, 209, 252, 267,
268, 288, 293, 294, 297
Bajerska Aleksandra 46, 288
Bąk Magdalena 15, 19, 105, 177, 213, 289
Barańczak Stanisław 50, 289
Baron Rudolf 107, 298
Bécu Aleksandra 70, 169, 220
Bécu Salomea 36, 42, 43, 57, 61, 62, 64,
67–70, 72, 75, 78, 79, 150–167, 170–176,
178, 181–186, 188–191, 193–194, 197–199,
201–203, 207–227, 229–231, 233–235,
237, 240, 249, 259, 260, 272, 275, 276,
300
Beller Manfred 13, 142, 176, 196, 289,
292, 297, 301
Bełza Władysław 106, 287
Bieroń Tomasz 14, 86, 304
Bishop Peter 86, 92, 289
Bizior-Dombrowska Magdalena 219,
289
Błądowska z Działyńskich Henrietta
69, 286
Bohls Elizabeth A. 11, 303
Bonstetten Charles Victor 96, 268, 286
Borejsza Jerzy W. 200, 289
Borkowska Grażyna 19, 81, 294
Borowczyk Jerzy 274, 289
Bourguet Marie-Noëlle 170, 289
Briatte Georges François 127
Broughton Samuel 105, 286
Bryl Mariusz 177, 298
Bryła Stefan 164, 286
Brzozowska Blanka 8, 289
Brzozowski Jacek 224, 240, 242, 271,
276, 281, 288, 289, 301
Brzozowski Zenon 73
Budrewicz Tadeusz 18, 155, 269, 289,
290
Burkot Stanisław 19, 34, 142, 143, 290
Burzka-Janik Małgorzata 60, 138, 290
Buzard James 11, 31, 79, 290
Bychowski Gustaw 179, 290
Byron George Gordon 28, 101, 112, 152,
153, 154, 170, 173, 194, 228, 243, 262,
288, 304

C

Całek Anita 17, 23, 46, 91, 93, 130, 227,
250, 255, 288, 290, 302

- Calvet Louis-Jean 44, 290
 Cardinal Roger 16, 290
 Carlos-Machej Klaudia 188, 290
 Charchalis Wojciech 9, 287
 Chateaubriand François-René 16, 28,
 79, 81, 183, 230, 302
 Chiti-Batelli Andrea 44, 290
 Chlustin Anastazja 108, 122
 Chlustin Szymon 122
 Chlustin Wiera 103-104, 105
 Chłędowski Kazimierz 255, 256, 257,
 286, 301
 Chodźko Aleksander 58, 59, 130, 146,
 147
 Chodźko Michał 146
 Cieński Marcin 27, 290
 Cieśla-Korytowska Maria 27, 28, 54,
 148, 222, 245, 290, 298, 303
 Clarke Robert 12, 291
 Colbert Benjamin 16, 120, 153, 291
 Cook Thomas 29
 Coxe William 76, 77, 286
 Crawford Oswald 162, 163, 286
 Crisafulli Lilla M. 51, 291
 Cronin Michael 112, 291
 Curran Stuart 50, 51, 291
 Cybula Iwona 33, 291
 Cysewski Kazimierz 91, 291
 Czajkowski Michał [Sadyk Pasza] 74
 Czapliński Przemysław 53, 292
 Czeczot Jan 73, 112, 131, 132, 133, 135, 136,
 146, 244
 Czermińska Małgorzata 91, 92, 209,
 291, 292
- D**
 Daguerre Louis Jacques 177
 Danek Danuta 179, 290
 Daszkiewicz Cyprian 146
 Dąbrowicz Elżbieta 52, 93, 255, 256,
 282, 291, 295, 299, 302, 304
 Dąbrowski Mieczysław 53, 291
 Dernałowicz Maria 25, 26, 33, 84, 108,
 134, 251, 285, 287, 294, 295
 DiBattista Maria 90, 304
 Dokurno Zygmunt 114, 287
 Dolański Bolesław 20
 Domeyko Ignacy 19, 83, 100, 110, 118, 121,
 136, 145, 241, 298
 Drozdowska-Broering Izabela 177, 298
 Dubreuil Laurent 44, 291
 Dudek Dobiesław 32, 33, 291
 Dufour-Kowalska Gabrielle 28, 291
 Duncan Ian 11, 303
 Duncan James 13, 304
- E**
 Edwards Catharine 102, 293
 Ernaux Annie 254, 287
 Euben Roxanne L. 56, 291
 Ewertowski Tomasz 17, 106, 173, 291,
 292
- F**
 Fabianowski Andrzej 93, 297
 Fedewicz Maria Bożena 90, 232, 253,
 288, 297
 Fieni David 44, 291
 Filipowska Sylwia 104, 292

- Fisher Gary 11, 303
 Fisz Zenon 62
 Florack Ruth 199, 292
 Floryan Władysław 178, 283, 287, 288
 Forajter Waclaw 17, 292
 Forsdick Charles 11, 56, 86, 89, 170, 184, 289, 291, 293, 298, 303
 Foster Shirley 11, 288
 Frankowski Karol 46, 47, 288
 Friedrich Caspar David 28, 75, 291
 Frybesowa Aleksandra 242, 298
 Fuller Margaret 98
- G**
 Gajda Stanisław 60, 290
 Gallardo-Torrano Pere 12, 297
 Garczyński Stefan 62
 Garlicki Andrzej 200, 289
 Gaze Henry 30, 287
 Glasenapp Małgorzata 21, 38, 294
 Godlewicz-Adamiec Joanna 105, 289
 Goethe Johann Wolfgang 84, 140, 243, 262, 278
 Goethe Otylia 139, 140, 141, 142, 242, 243
 Goffman Erving 131, 292
 Górski Konrad 32, 283, 287, 301
 Gosk Hanna 52, 53, 292
 Graffigny Françoise de 200, 300
 Gregory Derek 13, 304
 Gruzewski Juliusz 195
- H**
 Hellich Artur 89, 292
 Hoff Jadwiga 30, 298
 Hoffmann-Piotrowska Ewa 58, 93, 255, 292, 297
 Homer 54, 106, 166
 Hrabec Stefan 32, 301
 Hulme Peter 10, 292
- I**
 Ihnatowicz Ewa 17, 28, 155, 269, 289, 291, 299
- J**
 Jackson Samuel 76, 292
 Jakubowski August Antoni 54, 296
 Janion Maria 205, 209, 292, 302
 Januszkiewicz Adolf 143, 144, 288
 Januszkiewicz Eustachy 190, 195, 198
 Jarosz Krzysztof 254
 Jarvis Robin 16, 74, 292
 Jaworska Elżbieta 25, 26, 285
 Jaźwierski Jacek 206, 299
 Jędrzejewski Tomasz 93, 266, 293, 297
 Jeżowski Józef 70, 99, 112, 253, 261
 Jochemczyk Mariusz 54, 296
 Jokiel Irena 60, 290
 Jundziłł Wiktor 41, 71, 145
 Juskiewicz Jacek 95, 293
- K**
 Kaczmarek Jacek 91, 92, 293
 Kadłubek Zbigniew 89, 292
 Kaja Damian 286
 Kałużny Jerzy 177, 298
 Kalinowska Izabela 95, 293
 Kalinowska Maria 20, 21, 53, 185, 246, 286, 293, 295, 296

- Kalinowski Witold 10,86, 203, 276, 300
 Kamecka Małgorzata 17, 297
 Kamionka-Straszakowa Janina 19, 21,
 28, 57, 70, 142, 245, 246, 293
 Karłowicz Jan 31, 301
 Kasperowicz Ryszard 206, 299
 Kasperski Edward 51
 Keats John 152
 Kemp Wolfgang 177, 298
 Kennedy Duncan F. 102, 293
 Kieniewicz Jan 53, 205, 293, 294
 Kinsley Zoë 11, 89, 184, 291, 293, 298
 Kiślak Elżbieta 21, 53, 185, 293, 295,
 296
 Klaczko Julian 93, 294
 Kleiner Juliusz 85, 178, 288
 Klekot Ewa 168, 296
 Książnik Franciszek Dionizy 129
 Knot Antoni 257, 286
 Kokoszka Magdalena 54, 296
 Kolbuszewska Ewa 75, 249, 294
 Kolbuszewski Jacek 23, 144, 152, 294
 Kołtataj Hugon 52
 Koropeckij Roman 21, 38, 294
 Korzeliński Seweryn 20, 34, 128, 257,
 258, 287
 Koshar Rudy 31, 299
 Kostenicz Ksenia 69, 134, 286, 294, 295
 Kostkiewiczowa Teresa 19, 81, 294
 Kotkowski Julian 62
 Kowalczyk Małgorzata Ewa 18, 294
 Kowalczyk Alina 19, 57, 180, 209,
 260, 262, 268, 271, 293, 294, 297,
 301
 Kowalski Grzegorz 19, 81, 294
 Kowecka Elżbieta 160, 294
 Krasieński Zygmunt 15, 21, 34, 93, 97, 113,
 157, 181, 251, 265, 274, 289, 299, 301,
 302, 304
 Krasuski Jerzy 200, 294
 Krawiec-Złotkowska Krystyna 138, 290
 Kridl Manfred 15, 294
 Krivokapić Marija 12, 302
 Król Marcin 180, 295
 Krukowska Halina 224, 242, 281, 289
 Kryński Adam 31, 301
 Krysowski Olaf 204, 255, 266, 292, 293,
 297
 Krzczunowicz Kornel 256
 Kubacki Waław 209, 295
 Kubarek Magdalena 185, 295
 Kuehn Julia 10, 295
 Kulczycka Dorota 21, 295
 Kurska Anna 282, 295
 Kuziak Michał 17, 51, 119, 177, 255, 289,
 295, 300, 301
L
 Leask Nigel 16, 296
 Leed Eric 56, 296
 Leerssen Joep 13, 142, 176, 289, 292, 297,
 301
 Lejeune Philippe 90, 296
 Lelewel Joachim 79, 94, 101, 123, 241,
 242, 243
 Lévy Armand 61, 73, 246, 247
 Lewenstein Marta 153, 255, 296
 Libera Leszek 20, 60, 131, 163, 266, 296
 Lipińska Ewa 50, 296
 Lippmann Walter 196, 296
 Lipski Jakub 120, 132, 296
 Lipszyc Michał 8, 276, 287

- Livermore Harold 12, 296
 Liwiusz 101, 102
 Lul Marcin 282, 302
 Lutosławski Wincenty 30, 31, 103, 186,
 194, 287
 Luzzi Joseph 100, 296
- Ł**
- Ławski Jarosław 54, 95, 293, 296
 Łoziński Władysław 27, 296
 Łubieńska Konstancja 64, 123
 Łukasiewicz Małgorzata 121, 300
 Łukaszewski Xawery Franciszek A.E.
 32, 296
 Łukaszyk Ewa 206, 296
- M**
- MacCannell Dean 168, 170, 226, 230,
 296
 Maciejewski Marian 241, 297
 Mączak Antoni 100, 297
 Magala Sławomir 179, 301
 Maier Albert 176, 297
 Majchrowski Zbigniew 138, 209, 297
 Makarska Renata 53, 292
 Makowiecka Zofia 69, 134, 286, 294,
 295
 Makowska Urszula 204, 286
 Makowski Stanisław 67, 241, 293, 297
 Malczewski Antoni 154, 155, 197
 Malewska Zofia 88
 Malewski Franciszek 60, 83, 88, 95, 98,
 99, 112, 113, 117, 124, 147
 Maliutina Natalia 95, 293
 Mamzer Hanna 49, 297
 Man Paul de 90, 253, 297
- Marcinkowski Antoni 20, 62, 63, 287
 Martin Alison 12, 303
 Mastellotto Lynn 47, 49, 145, 297
 Mauersberger Adam 34, 128, 287
 Michałowska Marianna 104, 297
 Michelet Jules 116, 303
 Mickiewicz Maria 102, 111, 245
 Mickiewicz Władysław 61, 71, 73, 110,
 111, 247
 Mickiewiczowa Celina 124, 138
 Milewski Stanisław 33, 298
 Mills Sara 11, 288, 298
 Miranda Omar F. 51, 298
 Mitosek Zofia 22, 125, 288, 298
 Mochnacki Maurycy 54, 55, 266, 267,
 286, 299, 300
 Moore Thomas 88
 Morin Edgar 241, 242, 298
 Moroz Gorzeżorz 17, 297
 Munster George 58, 130
 Mytych-Forajter Beata 19, 54, 89, 292,
 296, 298
- N**
- Nakwaska Karolina 120
 Nawarecki Aleksander 89, 292
 Nawrocki Bartłomiej 17, 51, 300
 Ní Loingsigh Aedin 184, 298
 Niedźwiedzki Władysław 31, 301
 Niewiara Aleksandra 199, 298
 Norwid Cyprian Kamil 15, 51, 91, 265,
 291, 304
 Nowak Zbigniew Jerzy 25, 26, 119, 281,
 283, 285, 287
 Nowakowska Ewa Elżbieta 10, 175, 299
 Nowakowski Andrzej 177, 245, 298

- Nowicka Marta Justyna 236, 298
 Nycz Ryszard 90, 253, 297
 Nyman Jopi 12, 297
- O**
- Oberg Kalervo 38, 39, 49, 298
 Odrowąż-Pieniążek Janusz 46
 Odyniec Antoni Edward 33, 59, 64, 83, 84, 87, 108, 109, 169, 287, 297
 Olszewicz Bolesław 63, 288
 Opacki Ireneusz 107, 111, 126, 242, 279, 280, 298
 Opaliński Dariusz 29, 30, 298
 Ossowski Janusz 205
 Osterhammel Jürgen 177, 298
 Ostrowski Krystyn 40, 116
- P**
- Paczoska Ewa 28
 Palmowski Jan 31, 299
 Pastwa Marcin 207, 299
 Pattey Claudine 188, 192, 207, 208, 210
 Pawlikowski Mieczysław 106
 Pessoa Fernando 7, 8, 9, 265, 276, 287, 304
 Peszke Adam 177, 298
 Pettinger Alasdair 11, 47, 76, 82, 145, 291, 292, 297, 302
 Pickford Susan 12, 303
 Piechota Marek 113, 118, 181, 187, 299
 Pigoń Stanisław 134, 294, 295
 Piwińska Marta 103, 115, 236, 266, 267, 299
 Podemski Krzysztof 16, 35, 299
 Porter Denis 119, 65, 299
 Porter Roy 16, 290
- Potocki Herman 37
 Potocki Józef 37
 Potocki Leon 162, 287
 Pratt Mary Louise 10, 175, 299
 Prussak Maria 25, 26, 119, 281, 283, 285, 287
 Przybyła Zenon 93, 299
 Przybylski Ryszard 20, 38, 224, 225, 229
 Pym Anthony 187, 299
- Q**
- Quinet Edgar 116, 303
- R**
- Rajan Tilottama 51, 291
 Ravi Srilata 134, 135, 300
 Rejter Artur 244, 300
 Rewers Ewa 104, 297, 300
 Reychman Jan 20, 202, 300
 Robinson David 11, 303
 Robinson-Tomsett Emma 12, 300
 Rostworowska Maria 28, 291
 Rousseau Jean Jacques 74, 219, 240
 Rudkowska Magdalena 19, 81, 294
 Ryba Janusz 200, 300
 Rybicka Elżbieta 91, 92, 300
 Rymkiewicz Jarosław Marek 110, 167, 260, 300
 Rzewuska Julia 137, 138
 Rzewuski Henryk 117
 Rzewuski Walery 257
- S**
- Sadlik Magdalena 18, 290
 Saglia Diego 51, 291

- Said Edward 10, 86, 95, 119, 203, 205,
276, 300
- Samsel Karol 253
- Sanders George 262
- Sanguszko Władysław ks. 257
- Sasor Rozalya 86, 300
- Sawicka-Mierzyńska Katarzyna 282,
303
- Sawrymowicz Eugeniusz 67, 158, 285,
293
- Schaff Barbara 101, 219, 300
- Schiller Franciszek 113
- Schivelbusch Wolfgang 12, 65, 66,
300
- See Anik 12, 300
- Shelley Percy Bysshe 16, 120, 152, 153,
291
- Sidorski Dionizy 54, 55, 300
- Sienkiewicz Karol 45, 46
- Sikora Agata 275, 300
- Simmel Georg 121, 300
- Siwicka Dorota 20, 292
- Siwiec Magdalena 95, 300
- Škrabec Simona 86, 300
- Skwarczyńska Stefania 91, 300
- Słowacki Euzebiusz 182, 245
- Służalski Henryk 61, 74, 245, 246,
247
- Smethurst Paul 10, 16, 295, 301
- Sobolewski Sergiusz 96, 97
- Sokołowski Mikołaj 115, 299
- Sontag Susan 179, 180, 301
- Spiering Menno 142, 301
- Staël Germaine de (Anne-Louise Ger-
maine Necker) 219
- Stafford Barbara Maria 16, 301
- Starke Marianna 36, 288
- Starnawski Jerzy 93, 301
- Staszic Stanisław 52
- Stattler Wojciech Korneli 99, 100, 121
- Stawiński Janusz 68, 158, 303
- Stefanowska Zofia 25, 26, 105, 119, 281,
283, 285, 287, 301
- Stelzig Eugene 90, 301
- Sterne Laurence 89
- Stewart Susan 164, 165, 302
- Stojkovski Boris 173, 292
- Strzyżewski Mirosław 19, 81, 294
- Sudolski Zbigniew 15, 38, 67, 93, 293,
302
- Swetoniusz 101, 102
- Szacki Jerzy 131, 292
- Szargot Maciej 97, 98, 302
- Szarota Tomasz 192, 302
- Szerszeń Natalia 204, 255, 292, 297
- Sztachelska Joanna 17, 93, 255, 295,
297, 299, 304
- Szulżycka Anna 177, 259, 303
- Szybisty Tomasz 105, 289
- Szymanowska Maria 242
- Szymanowska Zofia 246
- Szyborska Karolina 17, 297
- Szyborska Wisława 22
- Szymczak Mieczysław 47, 301
- Szyrma Krystyn Lach 74, 152, 287
- Ś
- Śliwińska Katarzyna 177, 298
- Śliwiński Marian 97, 302
- Śniadecki Jan 158, 159
- Śpiewak Helena 131, 292
- Śpiewak Paweł 131, 292

T

Tacyt 101, 102
 Tarnowski Stanisław 93, 302
 Tavor Bannet Eve 82
 Thompson Christopher W. 16, 79, 81,
 90, 91, 118, 120, 230, 302
 Tischbein Johann 262
 Tomasik Wojciech 15, 21, 29, 34, 67, 156,
 157, 302
 Tomczok Marta 53, 292
 Toporowski Marian 33, 84, 108, 251,
 287
 Toruń Włodzimierz 282, 302
 Towiański Andrzej 57, 98, 130
 Trembecki Stanisław 199, 200, 300
 Trentowski Bronisław 114, 115
 Troszyński Marek 26, 149, 158, 192, 228,
 268, 286, 294, 302
 Trzynadłowski Jacek 90, 303
 Turner Denice 86, 303
 Turowski Jerzy 129, 303
 Tuwim Julian 63, 288

U

Urry John 68, 158, 177, 259, 260, 303

W

Walchester Kathryn 11, 89, 184, 291,
 293, 298
 Wasilewska Joanna 167, 303
 Waśko Andrzej 54, 303
 Watson Nicola 16, 101, 219, 296, 300
 Weintraub Wiktor 116, 156, 157, 303
 Weiss Tomasz 252, 288
 Wereszczakówna Maryla 73

Wieczorkiewicz Anna 17, 73, 107, 158,
 161, 164, 168, 296, 303
 Wieczorkiewicz Bronisław 32, 303
 Wilson Frances 90, 304
 Wiśniowski Sygurd 17, 63, 64, 73, 288,
 292
 Witkowska Alina 35, 47, 48, 49, 126,
 160, 265, 304
 Witkowski Michał 119, 285
 Wittman Emily 90, 304
 Wodiczka Krzysztof 129
 Wolff Larry 13, 14, 86, 87, 304
 Wołowska Tekla 32
 Wybicki Józef 52

Y

Youngs Tim 11, 12, 13, 16, 29, 30, 47, 56,
 76, 79, 82, 86, 145, 170, 189, 191, 292,
 197, 302, 303, 304

Z

Zagańczyk Marek 283, 304
 Zaleski Bohdan 41, 145
 Zaleski Józef 41, 145
 Zaleska Joanna 66
 Zaleski Bonawentura 66
 Zawadzka Danuta 93, 282, 303, 304
 Zenith Richard 8, 9, 287, 304
 Zgorzelski Czesław 25, 26, 119, 242, 281,
 283, 285, 287, 304
 Ziarkowski Dominik 29, 304
 Ziejka Franciszek 21, 304
 Zielińska Marta 22, 25, 26, 119, 205,
 285, 292, 302, 304
 Ziemba Kwiryna 233, 304

Ż

Żułowski Juliusz 28, 304

Żygulski Zdzisław 10, 86, 203, 276, 300

Romantic voyagers
Mickiewicz's and Słowacki's letters
from/about a journey

S u m m a r y

The nineteenth century was the century of journeys – undertaken for various reasons, pursuing various goals and following diverse formats. Travel plays a significant role in the biographies of the two most eminent poets of Polish Romanticism – Adam Mickiewicz and Juliusz Słowacki. The reasons, detailed itineraries, circumstances and companions, as well as the literary reminiscences of these journeys have already been analysed extensively by literary historians, and therefore are not the focus of this book. Instead, this book aims to examine the theoretical reflections on travel presented in the poets' correspondence, using methodologies developed in travel writing studies.

The first chapter – *Mickiewicza i Słowackiego „życie podróźne”* [*Mickiewicz's and Słowacki's travel life*] – explores the place of travel in the biographies of both poets. This issue is set against the backdrop of theories and practices of travel that were widespread during Romanticism. The aim of this chapter is also to clearly outline the material to be analysed in the subsequent parts of the book, which involves identifying moments in the correspondence of both poets where the travel narrative shifts to accounts of emigration.

The next two chapters analyse Mickiewicz's letters, and offer a unique theory of the bard's travels (the chapter *Mickiewicz z zepsutym kompasem. Między Europą wyobrażoną a paryskim brukiem* [*Mickiewicz with the broken compass. Between imagined Europe and the Parisian cobblestone*]), and Słowacki's correspondence, which contains his understanding of the essence of travel (the chapter *Słowacki „obywatel świata”. Pomiędzy potęgą wyobraźni a wielością ról na życiowej scenie* [*Słowacki 'citizen of the world'. Between the power of the imagination and the multiplicity of roles on life's stage*]). Key themes explored in these chapters include the relationship between personal observation and erudition, tourist behavior, the interplay between self and other, the shaping vs. discovering of identity in travel. The analyses aim to identify each poet's preferred travel style, as well as indicating the attitudes developed and practiced by them during their long journeys, which allow for a better understanding of their thinking about themselves, the world and their own work.

The fourth chapter, titled *Podróżopisanie wieszczów* [*Travel Writing of the Bards*], summarises the findings from the previous chapters, highlighting the similarities and differences in the perception of travel by the two most important poets of Polish Romanticism. This chapter also situates the activity of 'travel writing' within the Romantic tendency to create textual representations of phenomena, which in turn allow for deeper reflection. Moreover, it is worth noting that the cognitive strategies used by Mickiewicz and Słowacki, the travel optics they adopted, reveal many similarities and cannot be simply understood within the traditional 'antagonistic' framework.

In the conclusion of the book, in addition to summarizing the most important findings, there is an opportunity to demonstrate how the results of the ideas presented in the book may contribute to a fuller understanding of both poets' works (which, after all, were often created in the places they visited and under the more or less direct influence of experiences gained on the road). Notably, the concept of the 'tourist gaze,' which is – as the correspondence proves – an extremely complex and complicated 'optical mechanism,' is reflected in the poets' poetic practice.

The material collected in the book broadens our reflections on Romantic travel in general, and on the travels by Mickiewicz and Słowacki in particular. It also highlights the importance of this phenomenon, which invites further readings and interpretations.

Les voyageurs romantiques Lettres de voyage de Mickiewicz et Słowacki

R é s u m é

Le XIXe siècle est l'âge d'or des voyages – entrepris pour diverses raisons, poursuivant objectifs variés et s'inscrivant dans différentes formules. Dans les biographies des deux plus éminents poètes du romantisme polonais – Adam Mickiewicz et Juliusz Słowacki, le voyage occupe une place importante. Les raisons, les itinéraires détaillés, les circonstances et les compagnons de voyage ainsi que les réminiscences littéraires de ces voyages ont déjà été maintes fois analysés par des historiens de littérature, et ne sont donc pas l'objet de la présente publication. Le but, en revanche, est d'analyser les réflexions théoriques sur le voyage incluses dans la correspondance des poètes. Une telle analyse sera possible grâce aux outils développés dans le cadre de *travel writing studies*.

Dans le premier chapitre, « *La vie voyageuse* » de Mickiewicz et Słowacki, on présente le rôle du voyage dans les biographies des deux poètes en relation avec les théories et pratiques de voyage répandues pendant le romantisme. L'objectif du chapitre est également de définir clairement le matériel examiné dans les parties suivantes du livre, ce qui nécessite l'identification de ces moments dans la correspondance des deux poètes où la relation de voyage évolue vers la relation d'émigration.

Les deux chapitres qui suivent sont consacrés à l'analyse des lettres de Mickiewicz, où émerge une sorte de théorie du voyage du poète (le chapitre *Mickiewicz et une boussole déréglée. Entre l'Europe rêvée et les pavés parisiens*), ainsi qu'à la correspondance de Słowacki, où apparaissent les réflexions du poète sur sa compréhension de la nature du voyage (le chapitre *Słowacki, « citoyen du monde ». Entre la force de l'imagination et la multiplicité des rôles sur la scène de la vie*). Les éléments particulièrement importants soumis à l'analyse dans ces chapitres concernent la relation entre l'autopsie et l'érudition, les comportements touristiques, la relation entre le « soi » et l'« autre », la formation vs la découverte de l'identité en voyage. Les analyses entreprises conduisent à définir le style de voyage préféré de chaque poète et à montrer les attitudes élaborées et pratiquées par eux lors de longs voyages, afin de mieux comprendre leurs idées sur eux-mêmes, sur le monde et sur leur création.

Le quatrième chapitre, intitulé *Le voyag(e)criture des poètes*, présente le bilan des analyses réalisées dans les chapitres précédents. Les ressemblances et les différences dans la perception du voyage par les deux plus grands poètes du romantisme polonais sont mises en évidence dans ce chapitre. De plus, on y situe l'activité de voyag(e)criture elle-même dans le contexte d'une préférence romantique bien visible pour la création des représentations textuelles de phénomènes qui, seulement sous cette forme, peuvent être examinés plus en profondeur. Il convient de noter que les stratégies cognitives utilisées par Mickiewicz et Słowacki, ainsi que leur perspective sur le voyage, révèlent de nombreuses similitudes et dépassent la formule « antagoniste » traditionnelle.

Dans la partie finale du livre, outre le bilan des conclusions majeures, une place est réservée pour démontrer comment les résultats des analyses menées peuvent contribuer à une meilleure compréhension de l'œuvre des deux poètes (œuvre créée si souvent dans les lieux qu'ils ont visités et sous l'influence, plus ou moins directe, des expériences acquises lors de leurs voyages). Il semble notamment que la question du « regard touristique » en tant qu'un « mécanisme optique » particulièrement complexe et compliqué, comme le montre la correspondance, trouve sa représentation dans l'écriture poétique des deux poètes.

Le corpus réuni dans le livre permet d'approfondir la réflexion sur le voyage romantique en général et, surtout, sur le voyage pratiqué par Mickiewicz et par Słowacki. Il met également l'accent sur l'importance de ce phénomène, qui nécessite des lectures et des interprétations futures.

Redaktor
Olga Nowak

Projekt okładki
Natalia Łukomska

Projekt makiety
Zofia Oslislo-Piekarska

Redakcja techniczna, łamanie
Paulina Dubiel

Korekta
Adriana Szaforz

Redaktor inicjujący
Paweł Radek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.08.2025:

Copyright © 2024 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce

Od 1.09.2025 publikacja dostępna na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0002-9189-8850>

Bąk, Magdalena

Romantyczni wojażerowie : Mickiewicz

i Słowackiego listy z/o podróży / Magdalena

Bąk. – Wydanie I. – Katowice : Wydawnictwo

Uniwersytetu Śląskiego, 2024

DOI <https://doi.org/10.31261/PN.4198>

ISBN 978-83-226-4377-8

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4378-5

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

<https://wydawnictwo.us.edu.pl>

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 20,0. Liczba arkuszy wydawniczych: 21,0. PN 4198. Cena 59,90 zł (w tym VAT). Publikację wydrukowano na papierze offsetowym III 90 g. Do składu użyto kroju pisma Maecenas (autorstwa Michała Jarocińskiego). Druk i oprawę wykonano w drukarni volumina.pl Sp. z o.o. (ul. Księcia Witolda 7–9, 71-063 Szczecin).

Książka „Romantyczni wojażerowie...” wpisuje się swoją problematyką w *travel writing studies*, szerzej w badania nad historią dziewiętnastowiecznej kultury, której znaczącym komponentem była kultura podróży i podróżowania. Doświadczenie podróżnicze staje się istotną częścią egzystencji także naszych czołowych romantyków – głównych bohaterów omawianej książki. Tematem monografii są bowiem podróże Słowackiego i Mickiewicza rozumiane dosłownie, lecz ulegające także metaforyzacji, dodatkowej semantyzacji. Wszak – jak pisze Autorka we wstępie pracy – „wychodząc od realnie odbytych podróży i opisanie ich fizycznych, etnograficznych, geograficznych ‘zdobyczy’, przechodzi [się] zawsze w stronę analizy zjawisk innego rodzaju”.

*Z recenzji wydawniczej dr hab. Ewy Hoffmann-Piotrowskiej,
prof. Uniwersytetu Warszawskiego*

Monografia Magdaleny Bąk jest niezwykle ciekawą i oryginalną pracą, w której Autorce udało się wydobyć często ze znanych i wielokrotnie już odczytywanych fragmentów korespondencji obu poetów nowe, dotąd umykające interpretacjom sensy. Całość czyta się zatem z dużą satysfakcją i poczuciem korzyści poznawczych, jakie dają zarówno szerokie, kulturowe tło, jak i erudycyjne wstawki, przypomnienia i odesłania, świadczące o wiedzy oraz ekspertywności Autorki, która świetnie orientuje się zarówno w starszych, jak i nowszych pracach na temat podróżowania, romantyzmu, Mickiewicza i Słowackiego czy też pojedynczych analizowanych przez siebie kwestiach szczegółowych.

*Z recenzji wydawniczej dr hab. Anity Całek,
Uniwersytet Jagielloński*

Cena 59,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4378-5

9

788322 643785

Więcej o książce

